

ТАРИХ, САЯСАТТАНУ

UDK 902(4/9); IRSTI 03.41.91

<https://doi.org/10.47526/2022-1/2664-0686.23>**B. SİZDİKOV**

Yard. Doç. Dr.

Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
(Kazakistan, Türkistan), e-mail: bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz
<https://orcid.org/0000-0001-8115-5810>

SAUROMAT-SARMAT KAVİMLERİNİN SİYASİ TARİHİ

Özet. Batı Kazakistan stepleri Tunç Çağından itibaren göçebe kavimlerin yaşadığı coğrafya olup, Asya'nın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bölge karasal iklim kuşağı içinde Asya ve Avrupa kıtalarının kesiştiği noktada yer aldığından, kıtalararası köprübaşı veya bir kilit noktası özelliği göstermiş ve tarih boyunca önemli olaylara sahne olmuştur. Bunun sonucunda, Demir Çağının başından Orta Çağa kadar devam eden sayısız göç dalgalarının geçtiği bir bölge olmuş ve birçok kültürlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgede ortaya çıkmış olan kültürlerin biride Sauromat-Sarmat kültürüdür. Sauromat-Sarmat kavimlerin ortaya çıkışı, yaşadığı sınırları ve oluşturduğu kültürlerinin kronolojisi bu güne kadar araştırmacıların ortamında ortak fikre gelmemiştir ve hala en önemli tartışmalı konuların birini oluşturmaktadır. Sauromat-Sarmat kavimlerinin ortaya çıkışı ve siyasi tarihinin incelenmesi çalışmamızın asıl amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, yazılı kaynaklar ve arkeolojik verileri inceleyerek söz konusu kavimlerin ortaya çıkışı ve siyasi tarihi anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Sauromat-Sarmat kavimlerinin varlığını sürdürmüş olduğu dönemi dört dönem altında incelenerek, oluşturmuş oldukları kültürlerinin dönemsel farklılıkları belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sauromat-Sarmat, Güney Ural, Orta Asya, Demir Çağı, konar göçer kavimler, yazılı kaynaklar.

Б. Сиздиков

PhD, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің доцент м.а.
(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz

Савромат-сармат тайпаларының саяси тарихы

Аңдатпа. Батыс Қазақстан территориясы Азияның маңызды бір бөлігі ретінде саналып, мұнда көшпелі тайпалар қола дәуірінен бастап мекендеген. Аймақ Азия мен Еуропа континенттерінің тоғысқан нүктесінде орналасқандықтан, континентаралық көпір немесе кілт нүктесі ретінде маңызға ие болған, тарихи кезеңдер бойы маңызды оқиғаларға куә болған. Нәтижесінде темір дәуірінің басынан орта ғасырға дейінгі көрініс тапқан тарихи көштерге және көптеген мәдениеттердің қалыптасуына себепші болған маңызды аймақтардың бірі болды. Аймақта қалыптасқан мәдениеттердің бірі Савромат-Сармат

**Bize doğru alıntı yapınız:*

Sizdikov B. Sauromat-Sarmat Kavimlerinin Siyasi Tarihi // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2022. – №1 (123). – Б. 267–278. <https://doi.org/10.47526/2022-1/2664-0686.23>

**Cite us correctly:*

Sizdikov B. Sauromat-Sarmat Kavimlerinin Siyasi Tarihi [The Political History of Savromat-Sarmatic Tribes] // *Iasauı universitetinin habarshysy*. – 2022. – №1 (123). – Б. 267–278. <https://doi.org/10.47526/2022-1/2664-0686.23>

мәдениеті темір дәуірінде қалыптасты. Савромат-Сармат тайпаларының тарих сахнасына шығуы, олардың өмір сүрген территориясы мен қалыптастырған мәдениеттерінің хронологиясы туралы әлі күнге дейін зерттеуші ғалымдардың арасында ортақ пікір қалыптаспаған және бұл шешімін таппаған маңызды мәселелердің бірі болып табылуда. Осы себептерге байланысты Савромат-Сармат тайпаларының тарих сахнасына шығуы және саяси тарихының зерттелуі ғылыми жұмысымыздың негізгі мақсатын құрайды. Осы мақсатқа орай, авторлар жазбаша деректер мен археологиялық деректерді зерттей отырып, аталмыш тайпалардың тарих сахнасына шығуы және саяси тарихын жүйелі түрде түсіндіруге тырысады. Сонымен қатар, Савромат-Сармат тайпалары өмір сүрген уақытын төрт кезеңге бөліп қарастырып, қалыптастырған мәдениеттерінің кезеңдер бойынша ерекшеліктері анықталды.

Кілт сөздер: Савромат-Сармат, Оңтүстік Орал, Орта Азия, Темір дәуірі, көшпелі тайпалар, жазба деректер.

B. Sizdikov

PhD, Acting Associate Professor of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University (Kazakhstan, Turkistan), e-mail: bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz

The Political History of Savromat-Sarmatic Tribes

Abstract. The territory of Western Kazakhstan was considered an important part of Asia, where nomadic tribes lived from the Bronze Age. The region was located at the crossroads of Asia and Europe, played the role of an intercontinental bridge, and over a number of historical periods was a witness to important historical events. From the Iron Age to the Middle Ages, it was an important region where many cultures appeared and historical mass migrations of nomads took place. One of the cultures that developed in the region was formed in the Iron Age - the Sauromat-Sarmatian culture. Among researchers, there is still no common opinion about the time when the Sauromat-Sarmatian tribes appeared on the historical arena, about the territory of residence, the chronological framework of culture, and this is undoubtedly one of the important problems that need to be solved. Therefore, we chose these questions as the main goal of our scientific research. Studying written and archaeological data, we tried to systematically explain the appearance of these tribes in the historical arena, the political history of the tribes. In addition, the stages of the life of the Savromato-Sarmatian tribes were considered, divided into four periods and the peculiarities of cultures were determined.

Keywords: Savromats-Sarmatians, Southern Urals, Central Asia, Iron Age, nomadic tribes, written sources.

Б. Сиздиков

PhD, и.о. доцента Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави (Казakhstan, г. Туркестан), e-mail: bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz

Политическая история савромат-сарматских племен

Аннотация. Территория Западного Казахстана считалась важной частью Азии, где с эпохи бронзы обитали кочевые племена. Регион находился на стыке Азии и Европы, играл роль межконтинентального моста, на протяжении ряда исторических периодов был свидетелем важных исторических событий. С железного века до средневековья был важным регионом, где появились многие культуры и проходили исторические массовые переселения кочевников. Одна из культур, сложившихся в регионе сформировалась в железном веке - савромат-сарматская культура. Среди исследователей до сих пор не сложилось общего мнения о времени появления на исторической арене савромат-сарматских племен, о

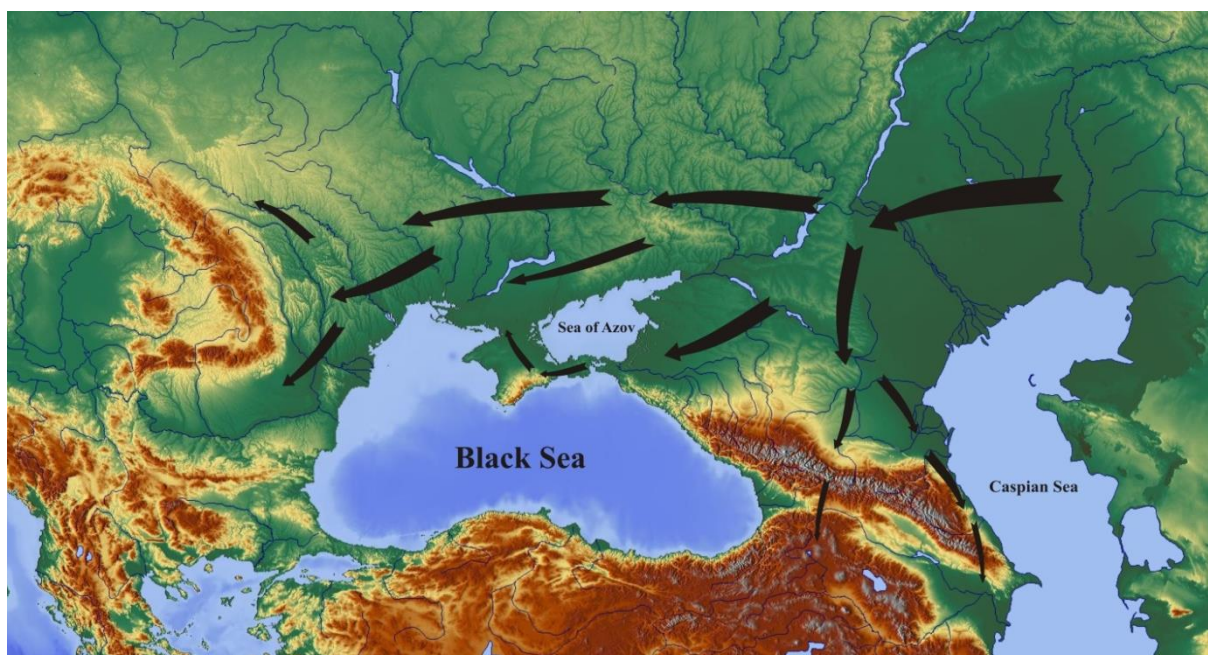
территории проживания, хронологических рамках культуры, и это несомненно является одной из важных, требующих решения проблем. Поэтому мы выбрали эти вопросы основной целью нашего научного исследования. Изучая письменные и археологические данные, авторы попытались системно объяснить появление этих племен на исторической арене, политическую историю племен. Кроме того, были рассмотрены этапы жизни савромат-сарматских племен, разделенных на четыре периода и определены особенности культур.

Ключевые слова: Савромат-сарматы, Южный Урал, Средняя Азия, Железный век, кочевые племена, письменные источники.

Giriş

Batı Kazakistan stepleri ilk göçebe kavimlerin yaşadığı coğrafya olup, Asya'nın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Karasal iklim kuşağı içinde Asya ve Avrupa kıtalarının kesiştiği noktada yer alan Batı Kazakistan tarih boyunca önemli olaylara sahne olmuş. Demir Çağının başından Orta Çağ'a kadar birçok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Burada ortaya çıkan en önemli kültürlerden biri çalışmamızda konu edineceğimiz Sarmat kültürüdür.

19. yüzyılın sonundan bugüne kadar yürütülen arkeolojik çalışmaların sunucunda MÖ 6. yüzyıl ile MS 4. yüzyıl arasında Hazar denizinin Doğusundan batıda Tuna nehrine kadar yayılan geniş bir coğrafyada önce Sauromatların, daha sonra bu kavimlerin temelinden oluşan Sarmat kavimlerinin yaşamış oldukları bilinmektedir [1, s. 2; 2, s. 3]. Adı geçen kavimler doğudaki Saka ve batıdaki İskit coğrafyasının merkezinde Ural Dağlarının güneyinde ortaya çıkarak batıya doğru yaptıkları seferler sonucunda tarihte silinmez iz bırakmışlardır (Harita 1.).

Harita 1 – Sauromat-Sarmat Kavimlerinin Batıya Yayılmaları

Sarmat kavimlerinin ortaya çıkışı günümüzdeki tartışmalı konuların birini oluşturmaktadır. Söz konusu kavimlerin yaşamış oldukları coğrafyada yürütülen kazılardan yazılı belgelerin bulunmamasından dolayı, Sarmat adını antik yazarların eserlerinden öğrenmekteyiz. Dikkat çekici olan, MÖ 4. yüzyıla kadarki yazılı kaynaklarda söz konusu kavimlerin adı «Sauromatae» olarak geçmesidir, MÖ 4. yüzyıl sonrasına ait yazılı kaynaklarda ise söz konusu kavimlerin adı «Syrmatae» olarak isimlendirilmektedir [3, s. 57]. Bu yüzden bilim adamların çoğu MÖ 6. – 4. yüzyıllarda Güney Ural bölgesinde Sauromatların yaşadığını, MÖ 4. yüzyılda doğudan gelen

kavimlerin etkisiyle Sarmat konfederasyonunun ortaya çıktığını ve onların Sauromat kültürünü devam ettirmiş olduğunu belirtmektedirler [4, s. 18; 3, s. 55].

Bu yüzden literatürlerde Güney Ural bölgesinin Demir Çağının erken dönemi «Sauromat Dönemi» (MÖ 6. – 4. yüzyıllar), orta ve geç dönemler ise «Sarmat Dönemi» (MÖ 4. – MS 4. yüzyıllar) olarak geçmektedir [5, ss.100–121].

Bu çalışmada söz konusu kavimlerinin kültürünü, örf âdetini, yaşam biçimini ve kurgan olarak tanımlanan mezarlarından ele geçen buluntuları inceleyerek, literatürlerde geçmekte olan Sauromat ve Sarmat kavimlerinin aynı kökten gelen akraba kavimler olduğunu benimsenmiştir. Bu görüşümüze Sauromatların ölümlerinin gömülmüş olduğu mezarlığa Sarmatlar da ölümlerini gömmeleri ve aynı kurgan altında hem Sauromat, hem Sarmat gömülerinin bulunması, kurgan mimarisinin, ölü gömme geleneğinin ve mezarlardan ele geçen buluntuların birbirine benzemesi delil oluşturmaktadır. Aynı kökten gelen Sarmat kavimleri ölümlerini kendilerinden önce yaşayan Sauromatların ölümlerinin yanına gömdükleri Lebedevka, Tau, Karaşaevo, Alebastrovo, Besoba, Kum – Say, Sintas, Jalgız – Oba, Kos – Oba, Mamai, Şalkar, Barbastau ve Kırık Oba mezarlıklarında yer alan kurganlarda görülmektedir.

Yazılı kaynakların ve arkeolojik verilerin incelenmesi sonucunda Sauromatların temelinden MÖ 4. yüzyılın başlarında Ural Dağlarının güneyinde doğudan gelen birçok göçebe kavimlerin birleşmesinden Sarmat çatısı altında bir konfederasyonun kurulduğunu ve onların Orta Asya ve Doğu Avrupa’da önemli güce sahip olduklarını söyleyebiliriz.

Yukarıda bahsedilen bilgileri göz önünde tutarak bu çalışmamızda kavramsal karmaşıklığın önüne geçebilmek için bundan sonra «Sauromat» veya «Sarmat» kavramları yerine sadece «Sarmat» kavramı kullanılacaktır.

Batı Kazakistan’ın Erken Demir Çağı tarihi bugüne kadar çok az araştırılmıştır. Bu tarihin bir boşluğu olarak bilinmektedir. Dolayısıyla Sarmat kavimlerin ortaya çıkışı, yaşadıkları ülkenin sınırları ve oluşturduğu kültürlerinin kronolojisi konusunda bu güne kadar araştırmacılar ortamında ortak fikre sahip olmamışlardır. Bu, hala tartışmalı konulardan biridir.

Araştırma yöntemi

Makalede Sauromat-Sarmat kavimlerinin ortaya çıkışını ve siyasi tarihini incelerken yazılı kaynaklar ve arkeolojik verileri toplayarak, söz konusu verileri sistematik bir şekilde karşılaştırarak incelenmiştir. Dolayısıyla antik yazarların eserinde bahsedilen söz konusu kavimlerin yaşam biçimi ve hayatını sürdürmüş oldukları bölgeleri ve tarihi arkeolojik verilerle karşılaştırmalı bir şekilde incelenerek, Sauromat-Sarmat kavimlerinin siyasi tarihi ortaya konulmuştur.

Bu çalışmamızda Batı Kazakistan Demir Çağının kronolojisi olarak B.N. Grakov’un [5, s. 100–121] oluşturmuş olduğu kronoloji sınıflandırmasını kullanılmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1 - Batı Kazakistan Demir Çağı Kronolojisi

№	Dönemler	Kültürler	Tarihi	Silah Tipler
1	Sauromat Dönemi	Blyumenfel kültürü.	MÖ 7/6. – 4. Yüzyıllar.	Kabza başı T, völüt, mantar, toynak ve grifon başı biçimli kılıç ve hançerler, iki ve üç kanatlı uzun kovanlı ok uçlar.
2	Erken Sarmat Dönemi	Prohorovka kültürü.	MÖ 4. – 2. Yüzyıllar.	Kabza başı hilal biçimli kılıç ve hançerler, iki ve üç kanatlı uzun, kısa ve gizli kovanlı ok uçlar.
3	Orta Sarmat Dönemi	Suslov kültürü.	MÖ 2. – MS 2. Yüzyıllar.	Kabza başı yüzük biçimli kılıç ve hançerler, iki ve üç kanatlı kovanlı ve saplı ok uçlar.
4	Geç Sarmat Dönemi	Şipov kültürü.	MS 2. – 4. Yüzyıllar.	Kabza başı korunmamış (çivi biçimli) kılıç ve hançerler, iki ve üç kanatlı kovanlı ve saplı ok uçlar.

Sonuçlar ve tartışmalar

Günümüzde, Sarmat kavimlerinin ortaya çıkışı konusunda iki tür kaynak bulunmaktadır. Bunlardan biri yazılı kaynaklara, diğeri ise arkeolojik verilere dayanmaktadır.

Sarmatların ortaya çıkışı konusunda yazılı kaynaklara baktığımızda, tarihin babası olan Herodotos'un onların amazonlarla İskit erkeklerinin birleşmesinden ortaya çıktığını söylediği görülür [6, s. 110–116; 7, s. 86]. Hippokrates [8] ise Sarmatların İskitlerin bir kolu olarak o dönemde var olduklarını ve onlarla genetik bakımdan yakın kavimlerden olduklarını belirtmektedir. Yukarıda adı geçen antik yazarların vermiş oldukları bilgilerin incelenmesi sonucunda, Sarmatların ortaya çıkışının İskit kavimleriyle bağlantılı olduğu ve Erken Demir Çağında hayatını sürdüren İskit kavimlerinin bir kolu olarak var oldukları anlaşılmaktadır.

Polybius'ta [9] Sarmat kavimlerinin yaşadığı coğrafya «Sarmatae» olarak geçmektedir. Diodoros ise Sarmatların savaşçı bir kavim olduğu belirtmektedir. Ayrıca «Amazon» isminin Sarmat kadınlarına verilen bir ad olduğundan ve genç kızlar olgunlaştıklarında yay kullanmalarına engel olmasın diye sağ göğüslerini dağlattıklarından bahsetmektedir [10].

Strabon'un anlattığına göre, Sarmatlar dünyada yaşayan kavimlerin içindeki en adil ve terbiyelisidir. Ayrıca Strabon onların liderlerinin dışında başka birine boyun eğmediklerini belirtmektedir. Strabon'ın başka bir ifadesinden: Sarmatların yaya yürümeyi sevmediğini ve bu yüzden oğullarına çocuk yaşta savaşı olup yetişmeleri için ata binmeyi öğrettikleri anlaşılmaktadır [11]. Bu bilgilere Sarmat kurganlarında açığa çıkarılan silahlı çocuk mezarları kanıt oluşturmaktadır. Yukarıdaki ifadelerden Sarmat kavimlerinin kendi oğullarına çocuk yaşta savaşı silah kullanmayı öğrettikleri anlaşılmaktadır.

Ammianus ise Sarmatların savaşta yenilseler bile silahlarını bırakmadıklarını belirtmektedir. «Farklı işkencelerin ortasında bile hiç biri düşmanlarından af dilememiştir ve silahlarını fırlatıp atmamıştır ya da hemen ölmek için de yalvarmamıştır. Yenilmelerine rağmen silahlarına sıkı sıkıya sarılırlar çünkü onlar savaşta yenilerek hayatta kalıp vicdan azabı çekmektense savaşta düşmanın elinde ölmeyi yeğlemişlerdir» demektedir. Ayrıca «Sarmatların çoğu uzun boylu, vücutlu olmuş, onlara baktığında yüreğinde korku hissedilecektir. Onlar tehlike ve savaştan zevk alırlar» diyerek onları betimlemektedir. Özellikle savaş, onlar için bir sanat halini almıştı. Sarmat kavimleri için yatakta ölmek en büyük yüz karasıydı. Ammianus «Burada çarpışmada can veren adam mutlu sayılır. Yaşlanarak eceliyle ölen adam ise değersiz ve korkak olarak görülür. Sert sözlerle kınanır. Düşmanını öldürmekten daha fazla gurur duydukları hiçbir şey yoktur» diyerek Sarmat toplumunda kahramanlık göstermenin değerini ortaya koymuştur [12].

Publius Cornelius Tacitus'un Sarmatlar hakkında verdiği bilgiye göre «onların amacı gerçekten savaş değil yağmacılıktır. Onlar dünyayı yok edemeyince sabırsız yağmacılar olmuşlardır» diye tanımlamaktadır [13]. Yazılı kaynaklarda Sarmat kavimlerinin Kuzey Karadeniz bölgesine düzenlenen saldırısı hakkında birçok bilgiler bulunmaktadır. Bu Kuzey Karadeniz bölgesine düzenleyen saldırısının sonucunda Sarmat kavimleri antik kaynaklarda yağmacı bir kavim olarak tanımlanmıştır. Aslında onlar yağmacı bir kavim değillerdir. Sarmat kavimleri kendilerinin ata yurdundaki doğu komşularının Pers Krallığına bağımlı olmamak için batıya doğru hareketlenmeye başlamasından, daha sonraki dönemlerde Hunların batıya doğru hareketlenmesinden dolayı Sarmat kavimleri de batıya doğru hareket ederek önlerine çıkan kavimlerle çatışmışlardır. Bu olayların sonucunda antik dönem yazarlarının söz konusu kavimleri yağmacı olarak nitelendirmesine neden olmuştur. Bu yanlış tanımlamaya karşı Strabon'un bir ifadesi bulunmaktadır: buna göre Starbon, «Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda hayatını süren kavimler yağmacılar değil cesur savaşçı kavimlerdir» demesidir [11].

Alman bilim adamı J. Marquart ise Zerdüştler'in kutsal kitabı Avesta'da geçen «Sairima» adı ile «Sarmat»ın kastedildiği belirtmektedir. Ayrıca J. Marquart Avesta kitabını incelerken «Sairima erkekleri adil» ve «Sairima kadınları adil» kelimeleriyle karşılaştığını, ama onların yaşadığı bölgenin belirtilmediğini söylemektedir [14, 155]. Bu bilgileri göz önüne tutarak Sarmatların adil bir kavim olduklarını söyleyebilmekteyiz.

Arkeolojik verilere baktığımızda MÖ 6. yüzyılda Don nehrinin doğusunda ve Güney Ural bölgesinde Sarmat kültürünün ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu kültürün Güney Ural bölgesindeki Tunç Çağındaki kültürlerden farklılığı ölü gömme geleneğinde ve ele geçen buluntularda net bir şekilde görülmektedir.

Sarmatların ortaya çıkışı hakkında Rus arkeologlarının arasında iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre Sarmat kavimi Don nehrinin doğusunda ve Güney Ural Bölgesinde Tunç Çağındaki Andronova ve Surubnaya kültürlerini yaşatan kavimlerin devamıdır, yani Tunç Çağında yaşayan kavimlerle bağlantılıdır [15, s. 4]. İkinci görüşe göre ise Maiotis kavminin İskitlerle asimilasyon oluşmasından Sarmatların ortaya çıktığı, yani İskit ve Saka kavimleriyle bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır [16, s. 477; 17, s. 33–34; 18, s. 14; 15, s. 182–188].

MÖ 2. bindeki Don nehrinin doğusunda ve Güney Ural Bölgesindeki Andronova ve Surubnaya kültürlerini yaşatan kavimlerin ölü göme ritüeli ile Sarmatların ölü göme ritüellerinin benzer noktaları bulunmasından dolayı Sarmatların ortaya çıkışını Andronova ve Surubnaya kültürüne dayamaktadır [15, s. 4]. Tunç Çağındaki andronova ve surubnaya kültürüne ait gömülerde rastlanan aşı boyası, kireçtaşı, tebeşir ve kömür parçaları ve dış yüzeyi gamalı haç bezemeli el yapımı çömlekler Sarmat gömülerinde de rastlanmaktadır. Ayrıca Tunç Çağındaki kavimlerin ölümlerinin gömülmüş olduğu mezarlığa Sarmatlar da ölümlerini gömmeleri ve aynı kurgan altında hem Tunç Çağına ait, hem Sarmat dönemine ait gömülerin bulunması söz konusu kavimlerini Tunç Çağındaki kavimlerle olan bağlantısına bir delil oluşturmaktadır.

Batı Kazakistan'daki Sarmat mezarlıkları olarak bilinen Alebastrovo 2 mezarlığındaki 14 Nr.lı kurganda [19, s. 71], Lebedevka 8 mezarlığındaki 7 Nr.lı kurganda, Lebedevka 5 mezarlığındaki 3, 8, 12, 13, 39, 40 ve 43 Nr.lı kurganlarda [20, ss. 12–35] ve Lebedevka 4 mezarlığındaki 10 Nr.lı kurganda [21, ss. 16–17], Kos – Oba mezarlığındaki 13 ve 15 Nr.lı kurganlarda [19, s. 70] ve Novopavlovka mezarlığındaki 1, 2, 3 ve 4 Nr.lı kurganlarda [22, ss. 513–514] yer alan gömülerin bazıları Tunç Çağına tarihlenmektedir.

B.N. Grakov, Azak Denizi civarındaki bir Maiotis kavminin İskitlerle asimilasyon oluşmasından Sarmatların ortaya çıktığını belirtmektedir [18, s. 14]. F.G. Mişenko ise İskitlerin Kimmerleri fethetmesinden sonra bölgedeki bir kavimin asimilasyon oluşmasından Sarmatların ortaya çıktığını söylemektedir [16, s. 477]. M.İ. Rostovsev ise Sauromatlar Maiotis gölü civarında hayatını sürdüren kavimlerle akraba olduklarını ve onlarla beraber Aşağı Don bölgesinde ve Azak Denizi civarında yaşadıklarını belirtmektedir. Ayrıca Sarmat ve İskit kavimlerinin dil ve kültürünün yakın olduğuna ve İskit konfederasyonu içerisinde yer aldığına dair bilgiler vermektedir [17, ss. 33–34]. K.F. Smirnov ise, Sarmat ve İskitler genetik bakımından birbirleriyle yakın akraba kavimler olduğunu, İskitlerin MÖ 8. yüzyılda Kafkaslara ve daha sonraki dönemlerde Ön Asya'ya yapan akınlarına katıldığını ve bu akından sonra İskitlerden ayrılarak Ural Dağının güneyinde kendileri bir konfederasyon kurduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Sarmat kavimleri Merkezi Kazakistan'da ortaya çıkan İskitlerin Tasmola kültürünü devam ettirdiğini de belirtmektedir [4, s. 18]. Tasmola kurganlarının mimarisi ile Ural Dağlarının güneyindeki İtil, Yayık ve Elek nehirlerinin havzalarında yer alan MÖ 7.–5. yüzyıllara tarihlenen Sarmat kurganlarının mimarisiyle benzer noktaları bulunmaktadır.

Batıdaki Sarmatların İskitlerle ve Kuzey Kafkas bölgesindeki kavimlerle, doğudaki Sarmatların ise Saka ve Massaget kavimleriyle hem kültür açısından hem genetik bakımdan yakın bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır [15, s. 3]. Sebebi batıdaki Sarmatlar Kuzey Kafkas ve Kuzey Karadeniz bölgelerinde varlığını sürdüren İskit kavimleriyle, doğudaki Sarmatlar ise Orta Asya'da varlığını sürdüren Saka kavimleriyle gayet iyi ilişkiler kurabilmişlerdir. Batı Kazakistan'daki MÖ 6.–5. yüzyıllara tarihlenen Sarmat kavimlerine ait Lebedevka, Besoba, Sıntas, Ak Car, Matveyevka, Prohorovka, Alebastrevo, Kırık Oba, Selinni, Nagorni, Kum-Say ve Kara Oba kurganlarından ele geçen İskit tipindeki tunç ok uçlar, kabza başı toynak, völüt, mantar ve T şeklinde, korkuluğu ise kelebek veya böbrek şeklinde olan kılıç ve hançerler Sarmatların İskit kavimleriyle olan bağlantısına delil oluşturmaktadır.

Sarmat ve İskitlerin kurganlarının mimarisi, iskeletin yatırılış pozisyonu ve ele geçen buluntuları birbirine benzemektedir. Söz konusu kavimlere ait kurganlardan ele geçen buluntulara ve iskeletin yatırılış pozisyonuna bakarak bu Sarmat kurganı veya İskit kurganı demek çok zordur [15, s. 7], onun için 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında arkeologlar Güney Ural bölgesinde yer alan bu kurganları Erken İskit kültürüne ait kurganlar olarak tanımlamışlardır.

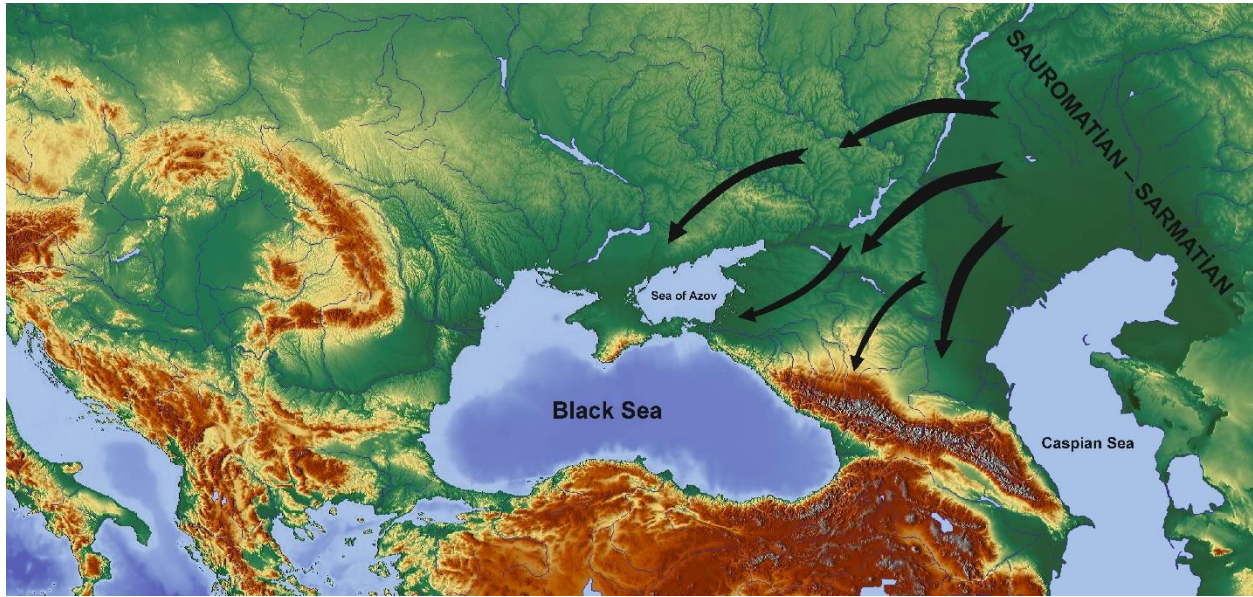
Bu çalışmada Sarmatların Tunç Çağındaki Andronova ve Surubnaya kültürlerini yaşatan kavimlerin devamı olduğunu belirterek, İskit kavimleri ile de yakın bağlantılı olduğunu belirtmek isteriz. Bunun sebebi Orta Asya'da Erken Demir Çağında ortaya çıkan İskit ve Sarmat kavimlerinin dışarıdan gelmemeleri, o bölgelerde Tunç Çağında yaşayan kavimlerin devamı olmalıdır. İskit kavimleriyle olan bağlantısı da söz konusu kavimlerin dilinin, dini inancının, örf adetlerinin, yaşattığı kültürlerinin ve kullandıkları silahlarının birbirine yakın benzerlik göstermesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca söz konusu kavimlerin genetik bakımdan birbirine yakın olması, yaşam biçimine bağlıdır. Bu sebepten dolayı İskit ve Sarmat kavimleri tarihte «Atlı Göçebe Kavimler» olarak da tanınmaktadır.

Bilim adamların çoğu Güney Ural bölgesinde yürütülen arkeolojik çalışmaların sonucuna bakarak, söz konusu bölgede MÖ 4. yüzyılda doğuda yaşayan göçebe kavimlerin etkisinin artmaya başladığını belirtmektedir. Sebebi Sarmat topraklarının doğusunda Sakaların, batısında Avrupa İskitleri ve güneyinde ise Dah ve Massaget kavimlerinin yaşamış oldukları bilinmektedir. A.H. Pşeniçnyuk ve K.F. Smirnov MÖ 4. yüzyılda Güney Ural bölgesinde Aral Gölü civarındaki kavimlerin etkisinin artmış olduğunu belirterek, bölgede birçok göçebe kavimlerin birleşmesinden Sarmat konfederasyonunun kurulduğunu belirtmektedir [23, ss. 128–130; 15, s. 286]. Sebebi MÖ 4. yüzyılda Pers Karlı Daryus'un Sakalara yapan seferinin sonucunda Aral gölü civarında varlığını sürdüren Sakaların kolu olarak bilinen Dah ve Massaget kavimleri Pers Krallığına bağımlı olmamak için kuzeye doğru hareket etmeye başladılar ve Güney Ural bölgesinde yaşayan Sauromatlarla birleşerek bir konfederasyon kurdukları anlaşılmaktadır. Doğunun eski ve önemli yazılı kaynağı olarak bilinen Behistun Kitabesinin 5'ci paragrafında MÖ 519 yılında 1. Darius'un Orta Asya'da hayatını sürdüren Saka kavimleriyle savaştığı hakkında, o savaşta Saka kavimlerini bir kısmını yendiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca, söz konusu kitabede Saka kavimlerinin bir kısmının Orta Asya'dan kovulduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır [24, 269]. Behistun Kitabesinde yer alan bilgiler MÖ 4. yüzyılda Dah ve Massaget kavimlerinin batıya doğru göç ettiğine delil oluşturmaktadır. Bu nedenlerin sonucunda MÖ 4. yüzyılın birinci yarısında Don nehrinin doğusunda ve Güney Ural bölgesinde varlığını sürdüren Sauromatlarla, doğuda gelen Dah ve Massaget kavimleriyle birleşerek Sarmat çatısı altına konfederasyon kurdukları anlaşılmaktadır.

MÖ 4. yüzyılın başlarından itibaren bölgede yaşayan kavimlerin ölü göme geleneğinde ve buluntularında birtakım değişimin olduğu bilinmektedir. Bu dönemde kurgan yığınları taşla kaplanmaya başlamaktadır, katakomp, dromos ve padboi mezarlar yaygın kullanılmaktadır, mezar yapımında çok miktarda ahşap kullanılmaktadır [25, ss. 14–15]. Daha önceki dönemlerde iskeletlerin başı genelde batı yönünde yer alıyorsa, bu dönemden iskeletin başı güney yönünde yer almaya başlar. Kabza başı mantar veya T şeklinde, korkuluğu kelebek veya böbrek şeklinde olan kılıç ve hançerlerin yerine kabza başı hilal şeklinde, korkuluğu ise düz olan kılıç ve hançerler geçmeye başlar [23, s. 6]. Ayrıca üç kanatlı uzun veya gizli kovanlı tunç ok uçlar yaygın olarak kullanılmaya başlar [23, s. 109]. Seramiklere baktığımızda, yuvarlak dipli çömleklerin yerini düz dipli çömlekler değiştirmeye başlar ve seramiklerin hamurunda talk görülmeye başlar [23, s. 6].

Bu bilgileri göz önünde tutarak Sauromatların temelinden MÖ 4. yüzyılın başlarında Ural Dağlarının güneyinde doğudan gelen birçok göçebe kavimlerin birleşmesinden Sarmat konfederasyonunun kurulduğunu ve onların Orta Asya'da önemli güce sahip olduklarını söyleyebilmekteyiz. Bu dönemden itibaren Sarmat kavimleri önemli güce sahip olmasından dolayı topraklarını batıya doğru genişleterek, Don nehrinin batı kısmına ve Azak Denizine geçmeye başlamışlardır [27, s. 68] (Harita 2). Batıya doğru düzenlediği seferlerinin sonucunda MÖ 2. yüzyılda Kuzey Karadeniz bölgesindeki İskit egemenliğine son vereceklerdir [3, s. 103]. MÖ 2. –

MS 4. yüzyıllarda Güney Ural bölgesinden Kuzey Karadeniz bölgesine kadarki geniş bir coğrafya Sarmat hâkimiyeti altında olacaktır [15, s. 3].

Harita 2 – Sauromat-Sarmat Kavimlerinin Batıya Yayılımları

MÖ 4. yüzyıllarda Sarmat kavimleri Karadeniz kıyısındaki Grek yerleşimlerini işkâl etmeye başladıkları bilinmektedir. MÖ 310–309 yıllarında Sarmat kralı Aripharnes, Kuban ırmağının bir kolu olan Thates de bir meydan savaşında yirmi bin atlı ve yirmi iki bin yaya askeri ile Bospor’lu Eumelos’a yardım ettiği bilinmektedir. Bu savaş Bospor krallığında bir taht kavgası sonucu çıkmıştı. Sarmatlar Kuban vadisine geçerek, Bosporos krallığının döneminde söz konusu bölgede önemli güce sahip olmuşlardır.

Diodoros, MÖ 2. yüzyılda Sarmatların Kuzey Karadeniz bölgesindeki İskit topraklarına saldırdıklarından, İskitleri yenilgiye uratarak bölgeyi hakimeti altına aldıklarından bahsetmektedir [10].

Kuzey Karadeniz steplerine yerleşen Sarmat kavimleri Roma kayıtlarına geçmeye başlamışlardır [28, s. 8]. Bu dönemden itibaren Sarmat akınları Roma’nın doğu sınırında düzenli bir varlık göstermişlerdir. Ozan Ovidius, Karadeniz’in Tomis Limanında sürgündeyken pek çok akına şahit olmuştur. Ayrıca, Sarmat atlılarını ve bunların kış boyunca donan Danube üzerinden karşıya geçtiğini tarif ederek, Sarmatların çarpıcı bir resmini vermiştir: “Onlar derilerle ve pantolonlarıyla soğuğu etkisiz tuttular, bütün vücuttan sadece yüz açıkta kalmıştı. Saçlarından sarkan buz saçakları çingirdiyordu, buzla kaplanmış dudakları parıl parıl parlıyordu” diyerek onları betimlemektedir [29].

Bu dönemden itibaren Sarmatlar Kuzey Karadeniz steplerindeki Grek şehirlerini tek tek ele geçirmeye başlamışlardır. Sarmatlardan rahatsız olan bölgedeki Grek kolonistleri Pontus Kralı VI. Mithridates’ten yardım istemişlerdir. Strabon, MÖ 2. yüzyılda Kuzey Karadeniz steplerinde Sarmat kavimleri Pontus Kralı VI. Mithridates’in ordusuyla karşı karşıya geldiklerini ve savaştıklarını belirtmektedir [11]. Bu savaştan sonra Sarmat kavimleri Bospor krallığına sefer ettikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde Sarmat kavimleri Roma’ya karşı da savaşmışlardır [12]. Strabon, Sarmatların Tuna nehrini geçerek nehrin üzerindeki adalara ve bu nehrin güney kıyılarına yerleştiğini söylemektedir [11]. Bu olaylardan MÖ 2. yüzyıllarda Sarmat kavimlerinin bir taraftan Pontus kralıyla, bir taraftan iste Roma İmparatorluğuyla mücadele içerisinde oldukları anlaşılmaktadır.

Yazılı kaynaklar incelendiğinde Sarmatların MS 1. yüzyıldan itibaren Kafkas Dağlarının güneyine geçmeye başladıkları bilinmektedir. Söz konusu dönemde Kafkasların güneyinde İberiya Kralığı varlığını sürdürmekteydi. İberiya Kralığının güneyindeki topraklar ise Part İmparatorluğunun kontrolündeydi. Söz konusu dönemde Part İmparatorluğu topraklarını kuzeye doğru genişletme çabasında İberiya Kralı Pharmanes'le savaşıyordu [28, s. 17]. Tacitus, söz konusu savaşta Sarmat paralı askerlerinin İberiya Kralı Pharmanes'in yanında Part İmparatorluğuna karşı savaştıklarından bahsetmektedir [13]. Bu savaşta Part askerlerinin Sarmat suvarilerinden yenilgiye uradıkları anlaşılmaktadır.

Josephus'un ifadesine göre Sarmatlar MS 73 ve 135 yıllarında Part İmparatorluğu üzerine iki defa seferlerini gerçekleştirmişlerdir. Sarmatlar Hazar Denizinin doğusundan, Hyrcanya ve Media yolundan Armenia'ya ilerleyerek Part topraklarına girdileri anlaşılmaktadır. Bu güzergâhı kullanarak Sarmatların Media ve Armenia'yı yakıp yıktıkları anlaşılmaktadır. Sarmat akınları Roma Kapadokya valisi Arrianos tarafından durdurulduğu bilinmektedir. Arrianos Sarmat ordusunun savaş taktiklerini inceleyerek, «Ektaxis Kata Alanon (Alanlara Karşı Savaş Düzeni)» adlı eserinde Sarmatları yenmek için başvurulan taktikleri açıklamıştır [30, s. 127].

Bu dönemde Sarmatlar güç kazanarak batıda Karadenizin Kuzeybatısına, yani Karpat Dağlarının batı kısmına yayılmaya başlamıştı. Söz konusu dönemde Roma İmparatorluğu da topraklarını kuzeydoğuda Karadenizin kuzeyine kadar genişletme çabasıydı. Plinius, Sarmatların MS 62'den itibaren Romanın Moesia eyaleti üzerine düzenli seferler gerçekleştirdiklerini ve bu seferlerden en büyüğü MS 69 yılın kışında dokuz bin atlı savaşının katılımıyla gerçekleştirildiğini ifade etmektedir [31]. Tacitus ise söz konusu savaşta Sarmat suvarileri Romanın iki lejyonunu yenilgiye uğrattığından ve her taraftan destek sağlanan üçüncü lejyon tarafından bu akının durdurulduğundan bahsetmektedir. Ayrıca, Tacitus, söz konusu savaşta Sarmatların yenilgisinin sıra dışı olduğunu ve Sarmat suvarilerini yenilmesine hava şartlarının engel olduğunu belirtmektedir [13]. MS 70 yılında Sarmatlar Romanın Moesia eyaletine tekrar saldırarak, Moesia valisini öldürüp bölgeni ele geçirdikleri anlaşılmaktadır [3, s. 84].

Yukarıda bahsettiğimiz bilgilerden Sarmatlar Doğu Avrupa'da MS 1. yüzyıldan itibaren batıda Tuna nehrinden doğuda Aral Gölünün kuzeyine ve Kafkas dağlarının eteklerine kadar uzanan coğrafyayı kontrol altında tutmuş oldukları anlaşılmaktadır.

Sarmatların batıya doğru yayılmaları MS 2. yüzyıla kadar devam etmiştir. MS 2. yüzyılda Roma İmparatorluğuna Hadrianus'un gelmesiyle Dacia ve Tuna bölgesindeki Sarmatlar Karadenizin kuzeyine kovulmaya başlamıştır. Gotların MS 215-50 senelerinde Karadeniz steplerine gelişi buradaki Sarmat hâkimiyetini daha da zayıflatmaya başlamıştır. Bu dönemde doğudan gelen Hunların Sarmatlar üzerindeki etkisi fark edilir seviyeye gelmiştir. MS 2. yüzyıldan itibaren Sarmatlar Hunlarla temaslarını devam ettirdiler. Ammianus Sarmatların Hunlara benzediğini, fakat hayat tarzlarının ve alışkanlıklarının Hunlar kadar vahşi olmadığını belirtmektedir [12]. Jordanes ise Sarmatları Hunlarla kıyaslayarak: "Sarmatlar savaşta Hunlarla eşittir, fakat medeniyet, gelenek ve görünüş bakımından onlardan farklıdır" diyerek Sarmatların Hunlarla benzer ve farklı noktalarını belirtmektedir [32].

MS 3. yüzyılın sonunda doğudan gelen Hun birliği Güney Ural bölgesinde varlığını sürdüren Sarmat kavimlerini batıya doğru yerinden oynatmışlardır ve bu dönemden sonra söz konusu kavimler sadece Kuzey Karadeniz bölgesini hâkimiyeti altında tutabilmişlerdir.

Yukarıda bahsedilen bilgilerden, Sarmatların MS 2. yüzyılın sonuna gelindiğinde büyük ölçüde güç kaybetmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Onların bu şekilde güç kaybetmelerine dış etkenler büyük ölçüde rol oynamışlardır. Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki Grek koloni şehirlerini elde tutmak için verilen mücadele, Dakların ve Romalıların Kuzey Karadeniz steplerine düzenlediği saldırıları [3, s. 102], Baltık sahillerinden aşağı inen Gotların saldırıları Sarmat hâkimiyetini zayıflamasına neden oluşturmuştur. Fakat Sarmat kavimlerine en ezici darbe MS 375 yılında Hunlar tarafından verildiği anlaşılmaktadır ve bu tarihten sonra Sarmat kavimleri Hun birliği içinde batıya doğru hareket ettikleri bilinmektedir [33, s. 162].

Bu çalışmamızda yukarıda bahsedilen bilgileri göz önünde tutarak Sarmat kavimleri MÖ 6. yüzyılda Güney Ural bölgesinde ortaya çıktığını, kökenlerinin de Tunç Çağında bölgede yaşayan kavimlere bağlı olduğunu, İskit kavimleri ile akraba olduklarını ve MÖ 4. yüzyılda bir konfederasyon kurduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca, MÖ 4. yüzyılda doğudan gelen Dah ve Massaget kavimleriyle birleşen Sarmat kavimleri batıya doğru topraklarını genişleterek Bospor ve Pontus krallıklarıyla, Part ve Roma İmparatorluğuyla mücadele içerisine girdikleri belirtilmektedir. MS 3. yüzyıldan itibaren Hunların, Gotların, Dakların ve Romalıların Kuzey Karadeniz steplerine düzenlediği akınlarında oldukça güç kaybeden Sarmatların MS 375 yılında Hunlar tarafından yenilgiye uğrayarak, Hun birliği içine girdikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç

Batı Kazakistan steplerinde 19. yüzyılın sonunda başlayıp günümüze dek yürütülen arkeolojik araştırmaların sonucunda, MÖ 6. – MS 4. yüzyıllarda Batı Kazakistan steplerinde önce Sauromatların, daha sonra onların devamı olan Sarmatların yaşamış olduğu bilinmektedir.

Sarmat kavimleri günümüz Avrasya arkeolojisinin tartışmalı konularından biridir. Söz konusu kavimlerin yaşamış olduğu coğrafyada yürütülen kazılarda konuya ışık tutacak yazılı belgelerin bulunmaması nedeniyle, Sarmat adını ve onlar hakkındaki diğer bilgileri antik yazarların eserlerinden öğrenmekteyiz. MÖ 4. yüzyıla kadarki yazılı kaynaklarda söz konusu kavimlerin adı “Sauromatae” şeklinde geçmektedir. MÖ 4. yüzyıl sonrasına ait yazılı kaynaklarda ise bu kavimler “Syrmatae” olarak isimlendirilmiştir. Bu yüzden çalışmamızda MÖ 6. – 4. yüzyıllar arasında Güney Ural bölgesinde Sauromatların yaşadığı, MÖ 4. yüzyılda ise doğudan gelen Dah ve Massaget kavimlerinin etkisiyle Sarmat konfederasyonunun kurulduğu tezi üzerinde durulacaktır. Söz konusu coğrafyada MÖ 6. yüzyıldan MS 4. yüzyıla kadar kesintisiz bir kültürel sürecin devam ettiğini bölgedeki kurganlardan ele geçen buluntular da desteklemektedir.

Makalede kültür, gelenek yaşam biçimi ve kurganlardan ele geçen buluntular incenmiş ve adları literatürde Sauromat ve Sarmat olarak geçen toplulukların aynı kökten gelen akraba kavimler olabileceği ortaya konulmuştur. Bu görüşümüze, Sauromatların ölümlerinin gömülmüş olduğu mezarlığa Sarmatların da ölümlerini gömmeleri ve aynı kurgan altında hem Sauromat ve hem de Sarmat gömülerinin bulunması, kurgan mimarisinin, ölü gömme geleneğinin ve mezarlardan ele geçen buluntuların bir birine benzemesi kanıt oluşturmaktadır. Lebedevka, Tau, Karaşaevo, Alebastrovo, Besoba, Kumsay, Sıntas, Jalgızoba, Kosoba, Mamai, Şalkar, Barbastau ve Kırıkoba mezarlıklarında yer alan kurganlarda Sarmatların ölümlerini kendilerinden önce yaşamış olan Sauromatların ölümlerinin yanına gömmüş oldukları görülmektedir.

Güney Ural bölgesinde yürütülen arkeolojik araştırmaların sonuçları MÖ 4. yüzyılda doğuda yaşayan göçebe kavimlerin etkisinin bölgede artmaya başladığını göstermektedir. Bu dönemde Aral Gölü'nün güneyinde varlığını sürdürmekte olan Dah ve Masaget kavimleri güneyden gelen tehditler nedeniyle kuzeye doğru göç etmeye başlamış ve Güney Ural bölgesindeki Sauromatlar ile birleşerek Sarmat çatısı altında bir konfederasyon kurmuş olmalıdırlar. Bu yüzden MÖ 4. yüzyılın başlarından itibaren bölgede yaşayan kavimlerin ölü göme geleneğinde ve mezar buluntularında birtakım değişimin olduğu görülmektedir. Bu dönemde kurgan yığınları taşla kaplanmaya, katakomp, dromos ve sapma mezarlar yaygın kullanılmaya ve mezar yapımında daha çok ahşap kullanılmaya başlamıştır. Daha önceki dönemlerde iskeletlerin başı genelde batı yönünde yer alırken, bu dönemde başlar güney yönünde yer alır. Kabza başı mantar veya T şeklinde, korkuluğu kelebek veya böbrek şeklinde olan kılıç ve hançerlerin yerine kabza başı hilal şeklinde, korkuluğu düz olan kılıç ve hançerler geçer. Ayrıca üç kanatlı uzun veya gizli kovanlı tunç ok uçları yaygın olarak kullanılır. Seramiklerde ise, yuvarlak dipli çömleklerin yerini düz dipli çömlekler alır ve hamurlarında kireç görülmeye başlar.

Sonuç olarak yukarıda bahsedilen bilgiler ışığında Sarmatların MÖ 6. yüzyılda Güney Ural bölgesinde tarih sahnesine çıktıkları, kökenlerinin de Tunç Çağında bölgede yaşayan kavimlere bağlı olduğu, İskit kavimleri ile akraba oldukları ve MÖ 4. yüzyılda bir konfederasyon kurdukları

söylenbilir. Ayrıca, MÖ 4. yüzyılda doğudan gelen Dah ve Massaget kavimleriyle birleşen Sarmat kavimleri batıya doğru topraklarını genişleterek Bospor ve Pontus krallıklarıyla, Part ve Roma İmparatorluğuyla mücadele içerisine girdikleri belirtilmektedir. MS 3. yüzyıldan itibaren Hunların, Gotların, Dakların ve Romalıların Kuzey Karadeniz steplerine düzenlediği akınlarında oldukça güç kaybeden Sarmatların MS 375 yılında Hunlar tarafından yenilgiye uğrayarak, Hun birliği içine girdikleri anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR / REFERENCES

1. Sızdiov B., M.Ö. 1. Binde Avrasya BoskırlarındaYaşayan Atlı Göçebe Kavimlerin Zırhları // Bilig. – 2019. – №90. – S. 1–19. <https://doi.org/10.12995/bilig.9001> [in Turkish]
2. Brezezinski R. Mariusz Mielczarek, The Army of The Bosporon Kingdom. – Lodz: Poland, 1999.
3. Durmuş İ. Sarmatlar [Sarmatians]. – İstanbul: Akçağ Yayınları, 2012. – S. 160. [in Turkish]
4. Smirnov K.F. Savromati i Sarmati [Savromats and Sarmatians] // Etnokulturnie svyazi naseleniya Urala i Povolciya s Sibiryu, Srednei Aziei i Kazahstanom v epohu celeza. Ufa: 1976. – s. 17–19. [in Russian]
5. Grakov B.N. Perekitke matriarhata u sarmatov [Remnants of matriarchy among the Sarmatians] // Vestnik Drevnei İstorii. – Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 3 (21), 1947. – S. 100–121. [in Russian]
6. Heradot. Herodot Tarihi [History of Herodotus] / Çev. Müntekim Ökmen. 3. Baskı. – İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006. [in Turkish]
7. Kimball J.D. Savaşçı kadınlar Amazonlar [Warrior women Amazons] / Çev. Serap Yeşiltuna. – İstanbul: İleri Yayınları, 2013. – 336 s. [in Turkish]
8. Hippocrates. Airs, Waters, and Palaces. İngilizceye çevr. Eminent Scholars. – London: Messers, Wyman Sons, 1881. –75 s.
9. Polybius. Historiae / İngilizceye çeviren Paton W.R. – Cambridge: Loeb Classical Library, 1998.
10. Diodorus S. Diodorus of Sicily / İngilizceye çevr. C.H. Oldfather. – London: Willim Heinmann. Ammianus, M. (1935–1939). Ammianus Marcellinus / İng. çev. John C. Rolfe. – Cambridge: he Loeb Classical Library, 1996.
11. Strabon. The Geography of Strabo / Çev. Horace Leonard Jones. – Gambridge: The Loeb Classical Library, 1969.
12. Ammianus. Ammian’s Roman History / İng. çev. Horace White. – Cambridge: The Loeb Classical Library, 1982.
13. Tacitus G.C. Historia / İng. çev. Clifford H. Moore. – Cambridge: The Loeb Classical Library, 1992.
14. Marquart J. Eransahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenaci [According to the geography of the Ps. Moses Xorenaci]. – Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1901. – s. 320. [in Germany]
15. Smirnov K.F. Savromati [Sauromats]. – Moskva: Nauka, 1964. –380 s. [in Russian]
16. Mishenko F.G. K voprosu ob etnografii Gerodotovoi Skifii (po povodu knigi E. Bonnelya) [On the ethnography and geography of Herodotus Scythia (regarding the book by E. Bonnell)] // Universitrtskie izvestiya. – №11. – Kiev, 1882. – s. 477. [in Russian]
17. Rostovsev M.İ. Ellinstvo i iranstvo na yuge Rossii [Hellenism and Iranism in the South of Russia]. – Praga, 1918. –190 s. [in Russian]
18. Grakov B.N. Kamenskoe Gorodishe na Dnepre [Kamenskoe settlement on the Dnieper] // Materyali i issledovaniya po arheologii SSSR, №36. – Moskva: Akademii nauk SSSR, 1954. – 238 s. [in Russian]

19. Zhelezshikov B.F. Arheologicheski Pamyatniki Uralskoi Oblasti [Archaeological sites of the Ural region]. Volgograd: İzdatelstvo Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta, 1998. – 136 s. [in Russian]
20. Zhelezshikov B.F., Klepikov V.M., Sergasev İ.V. Drevnosti Lebedevki (VI–II vv. do n.e. [Antiquities of Lebedevka (VI–II centuries BC)]. – Moskva: İzdatelstvo firma “Vostoshnaya literatura” RAN, 2006. –159 s. [in Russian]
21. Moshkova M.G., Zhelezshikov B.F., Kriger V.A. Otshet arheologisheskie raboti na territorii Uralskoi oblasti v 1980 g. [Report on archaeological work on the territory of the Ural region in 1980]. Margulan Arkeoloji Enstitüsü Arşiv Materyalleri, Dosya №1838. – Uralsk: 1980. – 104 s. [in Russian]
22. Zhelezshikov B.F., Kriger V.A., Zasedateleva S.M., İksanova F.K. Raskopki kurganov u c. Novopavlovka [Excavation of burial mounds near the village. Novopavlovka] // Arheologicheski Atkritiya 1976 godah. – Moskva: İzdatelstvo “Nauka”, 1977. – S. 513–514. [in Russian]
23. Pshenichnyuk A.H. Kultura Rannih Kochevnikov Yucnogo Urala [The culture of the early nomads of the Southern Urals]. – Moskva: İzdatelstvo “Nauka”, 1983. –203 s. [in Russian]
24. Dandamaev M.A. Paxod Dariy protiv skifskogo plemeni Tigraxauda [Darius's campaign against the Scythian tribe Tigraxauda] // KSİNA, Moskva: vip. 61, 1963. – S. 179–269. [in Russian]
25. Gusalov S.Yu. Drevniye Koçevniki Yucnovo Priuralya VII – I vv. do.n.e. [Ancient nomads of the Southern Urals of the 7th-1st centuries BC.]. – Uralsk, Zapadno-Kazahstanski centr istorii i arheologii, 2004. –136 s. [in Russian]
26. Moshkova M.G. Pamayatniki Prohorovski Kultury [Monuments of Prokhorovka culture]. – Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1963. –88 s. [in Russian]
27. Zholdasbayev S. Ecelgi zhane Orta gasırdagı Kazak Elinin Tarihi [History of ancient and medieval Kazakhstan]. – Almatı: Kitap baspası, 2010. – 333 s. [in Kazakh]
28. Brezezinski R., Mielczarek M. The Sarmatians B.C. 600-AD 450, Oxford: Osprey Publishing Ltd, 3. 2002.
29. Ovidius N. Tristia- Ex Ponto. Loeb Classical Library. – Cambridge, 1996.
30. Tadeush S. Sarmati Drevni narod yuga Rossii [Sarmatians. Ancient people of the south of Russia]. – Moskva: ZAO “Sentrpoligraf”, 2008. – 191 s.[in Russian]
31. Plinius. Naturalis Historia / İng. çev. H. Rackham. Loeb Classical Library, Cambridge, 1997.
32. Jordanes. De Origine Actibusque Gothorum / İng. Çev. Charles C. Mierow, 1915.
33. Sınor D.D. Erken İç Asya Tarihi [History of Early Inner Asia]. – İstanbul: İletişim Yayınları, 2000. – 664 s. [in Turkish]